

Neplaćeni ženski rad

Glavić, Antonela

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:504199>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Odsjek za kulturalne studije

Antonela Glavić

Neplaćeni ženski rad

DIPLOMSKI RAD

Mentorica:

Doc. Dr. Sc. Brigita Miloš

U Rijeci, 2020.

SADRŽAJ:

1. Sažetak	
2. Uvod	1
3. Video prilog <i>RADiONA</i>	3
4. Rod i rad	5
4.1. Povijesni pregled rodne segregacije poslova	9
5. Sterotipi i tradicionalno poimanje rodnih uloga	11
5.1. Smještanje u privatnu sferu	14
5.1.1. Usklađivanje obaveza privatne i javne sfere	16
6. Žene i tržište rada	17
6.1. Rodno isključenje kao političko-ekonomsko isključenje	20
7. Neplaćeni rad	22
7.1. Svakodnevnica kao stvaranje subjektivnosti	26
7.2. Vrednovanje neplaćenog rada	27
8. Zaključak	30
9. Popis literature	33

1. Sažetak:

Pristup žena javnoj sferi se već stoljećima svodi na ograničene domene. Borba za ulazak na polje rada i pristup poslu traje i dalje u 21. stoljeću. Diskriminacija i degradacija žena u javnoj sferi zarobljava ih u sigurnu zonu privatne sfere koja se smatra ženskom sferom. Od žene se očekuje da nakon posla odlazi na drugi posao, posao unutar svoja četiri zida doma kojem se treba maksimalno posvetiti. Na žene se prije svega gleda kao na domaćice, kućanice, spremačice, čistačice i majke koje se osim individualnoj karijeri, ukoliko uopće imaju mogućnost ostvariti je, moraju posvetiti brizi i skrbi o kućanstvu i ukućanima. Moraju biti sposobne ustati se prve, pripremiti djecu za školu, ispratiti ih, pospremiti kuću od poda do stropa, skuhati topli obrok koji će supruga i djecu čekati već serviran, pospremiti nakon njih, obaviti kupovinu i pripremiti večeru. Uz neplaćeni rad se povezuju *emocije i briga* za koje se smatra da su kod ženske populacije izraženije te se stoga uz neplaćeni rad usko povezuje emocionalni rad. Cilj ovog rada jest ukazati na značaj neplaćenog ženskog emocionalnog rada koji ostaje nepriznat zbog činjenice da se smatra uobičajenim i normalnim prema onome što društvo od žene očekuje.

Ključne riječi: javno, privatno, rad, rod, ravnopravnost, stereotip, žena

Abstract:

The access women have to the public sphere was kept within restrictive domains for centuries. The struggle of entering the field of work and gaining acquiring a working position continues even in the 21st century. Discrimination and degradation is not an uncommon approach towards women. It forces them out of the public sphere and traps them in the comfort zone of the private sphere where "they belong". A woman is expected to be employed and maintain the household flawlessly, without dropping a beat. Women are primarily seen as housewives, housekeepers, cleaners and mothers who, in addition to an individual career, if they should even get the opportunity to achieve one, must devote themselves to the care and attention of the household and family. They are expected to be the first out of bed, set the children off to school, keep the house in sparkling condition from its floor to its ceiling, prepare a warm meal and have it served by the time the husband and the children return, clean everything up after them, go shopping for groceries and prepare dinner. This unpaid job women do is associated with emotions and care which are thought to be more prevalent in the female population. The aim of this paper is to point out the importance this emotional job has and how it goes unnoticed due to norm that society has set for them and expects them to uphold it diligently.

Key words: equality, gender, labour, private, public, stereotypes, women

2. Uvod

Ovaj diplomski rad teorijski potkrepljuje prethodno ostvaren praktični, istraživački rad koji se putem televizijskog/medijskog diskursa bavi problematičnim odnosom rada i žene, a ostvaren je od strane četiri studentice. Riječ je o video prilogu pod nazivom *RADiONA* nastalog pri Odsjeku za kulturalne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci. Video prilog prikazuje problematiku žene i rada, koncipiranu kroz četiri perspektive; prezentacija ženskog rada, neplaćeni rad, medijska reprezentacija žene i utjecaj prostornosti na ženu. U radu se bavi problematikom sfere neplaćenog rada, dok će o preostalim temama u svojoj teorijskoj analizi pisati preostale tri studentice, a povezuje ih zajednički istraživački dio. Unaprijed osmišljenim korpusom pitanja, koristeći se metodom intervjua, vizualnom etnografijom i promatranjem, video prilog je iznjedrio četiri različita iskustva, četiriju sugovornica, koje će se koristiti u daljnjoj analizi navedenih problematika.

Referirajući se na praktični dio video priloga, ovaj diplomski rad je teorijski ostvaraj samo jedne od perspektiva koje možemo sažeti pod domenu žene i rada. Rad obuhvaća problematiku ženskog neplaćenog rada koji nije usko vezan samo uz domenu privatnog, obiteljskog života, nego i uz balansiranje javnog i privatnog. Bez obzira na poboljšane uvjete rada, žene se još uvijek moraju boriti za ravnopravnost u svim segmentima života. Buđenje svijesti i javno progovaranje o problemima, mogu djelovati kao odskočna daska na putu ka ravnopravnosti. *RADiONA* putem medijske platforme želi ukazati na nužnost progovaranja o problemima kako bi se uvele promjene koje bi poboljšale žensku poziciju u društvu. „Drugi zahtjevi, poput besplatne kontracepcije, zakonske regulacije svih oblika muškog nasilja, agresije i dominacije nad ženama, pravne i financijske samostalnosti žena te zalaganja za prava lezbijki, a osobito oni koji su više zadirali u privatnu sferu doma i obitelji, kao zahtjev za jednakim pravima i odgovornostima unutar braka, ali i problematizacija same institucije braka (...)“ (Grdešić prema Douglas 1994: 184, 2013: 50)., teme su koje često ne pronalaze svoje mjesto u medijskim platformama, a neke su zadržale, kako Grdešić navodi, radikalni prizvuk. Iako su se žene izborile za svoja prava, promjene nisu zahvaćene u svim aspektima, naročito u privatnom. Ovim radom i video prilogom nastoji se potkrijepiti spomenuta teza još uvijek postojane nejednakosti, segregacije i diskriminacije koje se konkretno odnose na neplaćeni rad i njegovu korelaciju s plaćenim radom.

Cilj ovog rada jest ukazati na problematiku ženskog rada i utjecati na podizanje razine svijesti o temama radnih odnosa s kojima se žene susreću, bilo da je riječ o plaćenom ili neplaćenom radu. Teorijski ostvaraj ovog rada koristi video prilog *RADiONA-u* kao praktično ostvarenu referencu

putem koje želi ukazati na problematiku neplaćenog rada. Stoga, temeljna teza ovog rada obuhvaća patrijarhalnu strategiju rodne segregacije zanimanja, odnosno poslova, (Galić 2011.) koja naposljetku dovodi do diskriminacije i neravnopravnosti u područjima javne i privatne sfere.

Ovim radom se nastoji ukazati na činjenicu da se neplaćeni rad, koji se ne odnosi samo na poslove u kućanstvu, nego već i na emocionalni rad povezan s odgojem djece, brigom o djeci, starijima ili supružniku, predstavlja kao ženski zadatak, točnije uloga koja je namijenjena ženama. Početna poglavlja ukazuju na povijesnu predodređenost takvom razmišljanju kao posljedicu rodni podjela prostora, zanimanja, uloga i djelovanja. Prostor doma i kućanstva se doživljava kao prostor namijenjen ženskoj prirodi i koji joj nudi mogućnost ostvaraja. Nakon predstavljanja pojmova *rod i rad* u međusobnom odnosu, ovaj rad započinje s jednostavnim povijesnim uvodom u rodne segregacije poslova čije su posljedice uočljive i danas, poput smještanja žene unutar privatne sfere i konstruiranjem društvenih očekivanja i ideja o muškarcu kao skrbniku obitelji i zaštitniku, a ženi kao brižnoj majci. Grčevita borba za jednakost, ženama je otvorila nove mogućnosti u društvenom djelovanju i sudjelovanju u javnom životu, ali istovremeno postavila pred njih nove zadatke. Daljnja razrada rada odnosi se na stereotipnu podjelu rodni uloga koja utječe na identitetsko pitanje, dok se u nastavku razlaže problematika smještanja žene u privatnu sferu, gdje je objašnjena problematika usklađivanja obaveza. Naredna poglavlja ukazuju na odnos žena s tržištem rada, mogućnostima i nemogućnostima s kojima se susreću, kako bi se bolje dočaralo društveno isključenje žena koje je izravno povezano s problematikom neplaćenog rada. Ta problematika je preciznije predstavljena u posljednjem poglavlju, a odnosi se na individualan doživljaj svakodnevica i samo vrednovanje neplaćenog rada koje se nadovezuje na pitanje isplate nadnice i mirovina. Kroz cijeli rad, prožeta je problematika društvene neravnopravnosti s kojom se susreću žene u svojoj svakodnevnoj borbi kroz privatni i javni aspekt.

3. Video prilog *RADiONA*

U stvaranju *RADiONA-e* sudjelovale su četiri studentice; Milena Pačić, Petra Hlača, Lea Sečen Matošević i Antonela Glavić, njihove mentorice dr.sc. Sanja Puljar D'Alessio i dr.dc. Brigita Miloš, i mentor, dr.sc. Boris Ružić. Četiri sugovornice Manuela Fabac, Loredana Maras, Irena Petir i Ranka Pačić, su iznijele vlastita iskustva i situacije s kojima su se susrele na tržištu rada te sam utjecaj rada na njihovo sebstvo.

Premda su sugovornice žene različitih dobnih skupima, zanimanja, preferencija, neke su majke, neke su tek ušle na tržište rada, sve ih povezuju različite, a opet iste situacije s kojima su se susrele kroz dosadašnji život nastojeći ostvariti sebe. Svaka od njih nosi posebnu životnu priču koju su odlučile ispričati u kameru i time iskazati s čime su se sve susrele kao žene u radnom odnosu, obuhvaćajući četiri različite sfere rada; tipično žensko zanimanje, tipično muško zanimanje¹, žena na rukovodećoj poziciji i neplaćeni rad, odnosno žena domaćica.

Manuela, dvadesetčetverogodišnja djevojka, diplomirana je odgajateljica, a ujedno i model. Loredana, žena četrdesetih godina, razvedena voditeljica marketinškog odjela trgovačkog centra. Irena, pedesetjednogodišnja automehaničarka koja posjeduje vlastiti obrt, majka i supruga. Ranka, pedesetpetogodišnja majka troje djece, sa završenom pedagoškom akademijom, no trenutačno nezaposlena i kućanica već dugi niz godina. Iskustva četiriju sugovornica, obuhvaćaju jedan od niza aspekata šireg problema nejednakosti u domeni rada, a *RADiONA* postavlja otvoreno pitanje usko vezano uz životne priče sugovornica, koje kreira prostor za raspravu u neakademsom diskursu.

Ideja *RADiONA-e* je nastala kao sinteza prethodno ostvarenog teorijskog znanja različitih studija koji se bave s problematikom neravnopravnosti i diskriminacije po rodnoj osnovi. U tom medijskom projektu sažete su perspektive iz ženskih, rodnih, klasnih i radničkih studija koji probleme u društvu proučavaju na mikro i makro razinama. Nastala kao praktična primjena znanja i vještina stečenih na studiju, *RADiONA* nastoji ukazivati na kompleksnu problematiku rodne neravnopravnosti u sferi rada, kao i njezine društvene manifestacije na različitim razinama. Osim toga, cilj je utjecati na otvaranje medijskog prostora za analizu, propitkivanje i kritiku nejednakih uvjeta u sferi rada, potaknuti povećanje zastupljenosti socijalno osjetljivih tema na televizijskim programima, kao i na senzibiliziranje javnosti za problem rodne nejednakosti.

---

¹ Termin *tipičan*, koristi se temeljem proučavanja podataka Državni zavod za statistiku, odnosno postotnog udjela u rodnoj podjeli zanimanja. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1568_corr.pdf posjećeno 3.1.2020.

Situacije neravnopravnosti i diskriminacije potrebno je detektirati, zatim propitati, a naposljetku i promijeniti kako bi forma društva zadovoljavala egalitarnost, inkluzivnost te demokratičnost. Cilj *RADiONA-e* je odgovoriti na takvu društvenu potrebu, locirajući situacije neravnopravnosti i diskriminacije na lokalnoj razini, pritom nastojeći ukazati na prisutnu problematiku između rada i žene o kojoj se u javnosti vrlo malo može saznati. Stoga, spomenuti prilog ostvaren je upravo u medijskom diskursu kao potencijalna platforma za daljnji razvitak i nadogradnju.

4. *Rod i rad*

*Rod i rad*² su prije svega pojmovi koje teoretičari definiraju na različite načine te ih isto tako i shvaćaju. Stoga, ne postoji jedinstvena definicija niti jednog od tih dvaju pojmova. Teoretičari koji se uhvate u koštac s njihovim definiranjem, nude niz odrednica putem kojih shvaćaju pojmove roda i rada. Rod i rad utječu na deklariranje i svrstavanje u određene skupine, a kompleksnost prilikom njihova definiranja održava neravnopravnost te dovodi do diskriminacije i isključivanja unutar društva.

Prilikom definiranja *roda* najčešće se koristi pojam *spola* kao biološka odrednica sa svojim karakteristikama. Adamović i Zeman spol navode kao biološku kategoriju, a na rod gledaju kao na sociokulturnu kategoriju (Adamović, Zeman 2019.). Mišljenja i stavovi teoretičara se razilaze u raspravama određuje li nužno muški spol muški rod, a ženski spol ženski rod te možemo li govoriti o postojanju samo dva roda, odnosno dva spola, što Adamović i Zeman označavaju kao rodnu binarnost. Leksikološki gledano, definicija pojma *žena* vezuje se uz osobu ženskog spola i bračnog druga ženskog spola što ulazi u njezin osnovni opis što žena kao takva jest, suprotnost muškarcu. Uz pojam *muškarac* vezuje se glagol misliti, dok uz *ženu* stoji rađati.³ Žena se ne definira prema sebi, nego u odnosu naspram muškarca, on je norma, ona je otklon (Borić 1988: 37). Rod se shvaća kao konstrukt koji prikazuje vlastiti osjećaj pripadnosti i predstavljanja. Miloš i Bojanić u prvom poglavlju svog udžbenika o *Studijama roda* navode kako se spolom može smatrati ono što imamo, a rodom ono što činimo (Bojanić, Miloš 2019.). Upravo to činiti predstavlja okosnicu za ovaj diplomski rad s obzirom na to da govorimo o *radu*. Važnost socijalnih i kulturnih procesa istaknula je i Simone de Beauvoir u feminističkom klasiku *Drugi spol (Le Deuxième Sexe)* iz 1949. godine, tvrdeći kako se ženom ne rađa, već se ženom postaje („On ne naît pas femme, on le devient“) (De Beauvoir 2016.). Možemo zaključiti kako rod predstavlja činjenje roda, kroz činove orodaavanja (Bojanić, Miloš 2019.), što u ovom kontekstu možemo povezati s činovima činjenja poslova koji se rodno segregiraju. S obzirom na to da se rod shvaća kao konstrukt, u njega se upisuju određeni stereotipi, temeljni obrasci i predodžbe, a rad postaje jedan od mehanizama koji konstruiraju rod. Razlike između muškaraca i žena postaju naučene, a u narednim poglavljima ta razlika će biti objašnjena u radnom aspektu. Adamović i Zeman se referiraju na Mary Wollstonecraft objašnjavajući podjelu među ženama i muškarcima temeljenu na biologiji koja određuje žensku sudbinu, a odnosi se na ženi predodređene uloge supruge, majke i kućanice. (Adamović, Zeman 2019.)

---

² Za potrebe ovog diplomskog rada, termini *rod i rad*, objasnit će se u međusobnom odnosu.

³ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15jWRJ8 posjećeno 24.01.2020.

Kad kažemo *rad*, nerijetko mislimo na obavljanje aktivnosti koju posljedično potkrepljuje određen iznos novca koji se dobije za njegovo obavljanje. No, rad ne označava samo ostvareni dohodak ili fizički napor. Pod radom možemo i podrazumijevati svakodnevne aktivnosti, poput jedenja i spavanja. Stavovi prema radu i obavljanju istog, variraju tijekom povijesti kao posljedica razvijanja društva i društvenih odnosa. Nužnost rada kroz povijest se različito interpretirala, a shodno time se različito vrednovala. Rad je u početku bio vezan uz robovlasništvo, dok se u srednjem vijeku povezuje uz kršćanstvo kao temeljnu religiju. Najveće promjene dolaze s protestantizmom, gdje općeniti stav prema radu preuzima pozitivniji predznak i industrijalizacijom gdje se mijenja način proizvodnje. Javljaju se fordizam i tajlorizam, a postindustrijalizam donosi naglasak na uslužnim djelatnostima⁴. Različito shvaćanje pojma rada kroz povijest, nesporno je iznjedrilo probleme s kojima se patrijarhalno društvo danas bori. Hanna Arendt, oslanjajući se na Marxa, kazuje kako je „rad prema Marxu, najčovječnija djelatnost, cilj revolucije je emancipirati čovjeka od rada i time omogućiti prelazak iz carstva nužnosti u carstvo slobode gdje prestaje rad i vladavina fizičkih potreba“ (Arendt 1991: 87). Marx smatra kako čovjek radeći uspijeva ispuniti svoje potrebe, te kako je upravo rad temeljna ljudska djelatnost. Simone de Beauvoir u *Drugom spolu*, u poglavlju *Neovisna žena*, piše kako pravo glasa nije dubinski izmijenilo položaj žene te da je ona i dalje ograničena na stanje podložnosti. Nadalje, navodi kako joj jedino rad može jamčiti konkretnu slobodu, gdje ona prestaje biti parazit i nestaje potreba za muškim posrednikom (de Beauvoir 2016.). No, koliko uistinu žena u muškom svijetu, ulaskom na tržište rada i novim mogućnostima, može postati neovisna? Koliko uistinu rad nudi slobodu? Ne predstavlja li on danas egzistencijalnu osnovu kao jedan od temeljnih problema neravnopravnosti u društvu? O problematici rada se može raspravljati na mnogo razina, no kritička analiza ovog rada, usmjerena je na rodnu problematiku u sferi rada.

Žene su se kroz povijest susretale s mnoštvom odbijanja, ušutkavanja i izopćavanja, dok i danas vode istu borbu. Nedvojbeno je, da je upravo povijest, uvelike utjecala na današnju situaciju žena u radnim odnosima. Nužno je zapitati se do koje mjere je rad obilježje osobe te do koje mjere je pojedina osoba obilježje onog što svakodnevno radi. Sikirić navodi podjelu na produktivne, reproduktivne, društvene i političke uloge, od kojih su produktivne i reproduktivne važne za ovaj kontekst rada, a odnose se na plaćeni i neplaćeni rad. Adamović i Zeman pišu kako „rodnu organizaciju plaćenog rada prati rodna organizacija rada u domaćinstvu” koja je povijesno bila

---

⁴ <http://povijest.net/2018/?p=1456> pristupljeno 24.01.2020.

promjenjiva (Adamović, Zeman 2019.). U tom kontekstu, o neplaćenom radu govori se kao o *trećoj smjeni*, kojoj se dodaje emocionalna karakteristika koja se odnosi na brigu i organizaciju obiteljskog života, a uključuje pregovaranje, razumijevanje i emocionalni rad koji nije uključen u drugu smjenu (Adamović, Zeman 2019.). Podjela na plaćeni i neplaćeni rad ne stvara rascjep između ta dva tipa rada, s obzirom na to da su izrazito povezani i međuovisni (Sikirić 2019.), “kako neplaćeni rad ne može funkcionirati bez plaćenog rada, tako ni plaćeni ne može bez neplaćenog, stoga rodno osviještena ekonomija uvažava i vrednuje i neplaćeni rad i vrijeme utrošeno na njega.” (Sikirić 2019: 95). Produktivna uloga, točnije plaćeni rad, odnosi se na proizvodne aktivnosti koje pojedinac obavlja na tržištu rada, a za njih dobiva naknadu, odnosno novac (Sikirić 2019.). Naspram tome, reproduktivna uloga, neplaćeni rad, obuhvaća proizvodne aktivnosti pojedinca izvan tržišta rada za čije obavljanje ne ostvaruje naknadu. Orodnjavanje rada potiče rodne podjele na tržištu rada u vidu horizontalne i vertikalne segregacije. Horizontalna segregacija podrazumijeva zapošljavanje muškaraca i žena na različitim poslovima (Galić 2011.), odnosno nejednaku distribuciju žena i muškaraca na jednakim zanimanjima. Stoga su žene u većem postotku zaposlene na poziciji čistačica, nastavnica ili zdravstvenih tehničarki, dok muškarci prevladavaju kao vozači, graditelji, inženjeri (Adamović, Zeman 2019.). Vertikalna segregacija se odnosi na različite položaje žena i muškaraca unutar pojedinih zanimanja, nudeći muškarcima hijerarhijski više položaje koji se odnose na veću moć i mogućnost napredovanja te na koncu veću zaradu. U ovom diplomskom radu naglasak je na ekonomiji koja nije rodno osviještena te ukazuje na problematiku vrednovanja neplaćenog rada. Rod se na različite načine može inkorporirati u rad, „rod oblikuje društvenu organizaciju rada, izraženu primarno u spolnoj segregaciji zanimanja, poslova i tvrtki“ (Galić 2011: 36). Također, rod oblikuje značenja koja se pripisuju pojedinim zanimanjima, poslovima i radnim aktivnostima, stvarajući neke poslove „primjerenije“ za žene ili muškarce. Također, rod oblikuje i vrijednost poslova, ocjenjujući neke poslove više vrednovanima ili plaćenima nego neke druge (Galić 2011.). Upravo ta inkorporacija roda u rad održava rodnu nejednakost koja je uočljiva nižom stopom zaposlenosti žena, nižim dohotkom i samom segregacijom zanimanja.

Sugovornicama u prilogu *RADiONA* postavljeno je pitanje *što je za njih rad*. Njihovo shvaćanje pojma *rad* razlikuje se s obzirom na različite društvene pozicije, dobne skupine i radne okolnosti u kojima su se pronašle;

- “Ja sam počela povremeno raditi već u srednjoj školi, to se nastavilo i kroz studentske dane i to je tada za mene predstavljalo isključivo izvor zarade. Bila mi je muka ujutro

se dignuti na posao, otići u trgovačke centre i slagati robu na police. Samo sam htjela dobit tu plaću da nešto mogu s tim. Kada sam upisivala faks za predškolski odgoj, ni tada nisam bila svjesna što je to zapravo i kakav je to posao, ali sam znala da volim djecu, da volim raditi i provoditi vrijeme s njima. Nisam samo htjela novce, nego sam zavoljela svoj posao. Kada sam počela raditi u vrtiću, tek tada sam počela voljeti ono što radim, počela sam biti sretna odlaskom na posao koji me ispunjava. Za mene je rad kada radiš nešto što ti nije samo izvor zarade već to voliš i uživaš u tome.” (Manuela Fabac)

Za Manuelu, rad je predstavljao, dok se bavila studentskim poslovima, egzistencijalnu osnovu. S vremenom je obavljanje plaćenog posla za Manuelu postalo unutarne ispunjujuće iskustvo. Točnije, rad je za nju postao više od pukog izvora zarade, postao je zadovoljstvo. Kod Manuele prije svega, možemo primijetiti kako je odabrala karijeru “tipičnu” za ženu, manekenstvo i odgajateljica, koje, promatramo li Državni zavod za statistiku⁵, većinski obavljaju žene. Žene su segregirane u zanimanjima koje izravno možemo povezati s ulogama koje se dodjeljuju ženama u kućanstvu, skrb o tijelu, skrb o drugima.

- “Prva asocijacija na rad... Auto! Definitvno auto! Ja kad vidim auto, ja se automatski povežem sa svojim poslom. Jako sam vezana uz svoj posao, u principu cijeli život to živim. Meni se sve veže oko auta, oko tog mog rada i cijela moja familija- sve nam se veže uz nekakve oktane i nekakav benzin i tako neke stvari” (Irena Petir)

Iz Ireninog odgovora možemo uočiti snažnu metonimiju, za nju rad predstavlja automobil, odnosno njezina radionica koja je obiteljski posao već generacijama. Pod sintagmom “cijeli život to živim” podrazumijeva kako cijeli život popravlja aute što ujedno za nju predstavlja i njen odnos prema radu koji je ujedno njezina strast. U svom odgovoru nije se osvrnula na ekonomske čimbenike, kao na primjer Manuela.

- “Jako teško pitanje...velika odgovornost. Moja prva rečenica bila bi velika odgovornosti. Velika angažiranost, veliki trud, ulaganje sebe, trošenje sebe. Možda

---

⁵ https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1568_corr.pdf posjećeno 3.1.2020.

moj odnos prema radu je i negdje iz moje duboke osobnosti koja je, mogla bih reći, uvjetovana odgojem. No, najprije ono, kako sam i rekla, velika odgovornost, trud, velika borba. “ (Loredana Maras)

Kao žena na rukovodećoj poziciji, Loredana rad promatra kao borbu koja zahtjeva veliku požrtvovnost i trud. Državni zavod za statistiku jasno ukazuje na manji udio žena na rukovodećim pozicijama, a Loredanin odgovor potvrđuje kako se žena sa svoj uspjeh mora grčevito izboriti, što će u nastavku potkrijepiti iznoseći svoja iskustva kao žena na rukovodećoj poziciji.

4.1. Povijesni pregled rodne segregacije poslova

U početnom predstavljanju pojmova *roda i rada*, zaključili smo kako rod kao konstrukt sadrži stereotipove koje konstruiraju činovi rada. Povijesni pregled rodne podjele poslova, učinit će cijelu priču o rodnoj segregaciji poslova jasnijom.

Podjela rodni uloga kroz povijest, a posljedično s njima i radne uloge, rezultirale su još danas postojanom, neravnopravnošću između rodova. Prvi poslovi u društvima su se dijelili primarno na temelju fizičke spremnosti dvaju spolova. Muškarci su nedvojbeno bili zaduženi za lov i gradnju, kao i za poslove koji su iziskivali snagu. Ženina uloga je bila sakupljanje plodova i svega potrebnog za obrok kojeg je naposljetku trebala pripremiti. Žene su se prije svega doživljavale kao sakupljačice, kuharice ili rađalice, a njihova društvena uloga je bila jednako važna kao i muškarčeva. Unatoč jednakom vrednovanju uloga žena i muškaraca u najranijim društvima, muška dominacija se zadržava do danas u izrazito patrijarhalnom društvu. Ograničeno kretanje, zabrana govora, neimanje prava glasa niti prava na obrazovanje, a na koncu i ograničene mogućnosti zapošljavanja, stvorili su ženu ovisnu o muškarcu.⁶ Društvena očekivanja od ranijih vremena, muškarce su postavila kao aktivne participante na tržištu rada zadužene za prehranjivanje obitelji, dok se od žena, kako Sikirić navodi, očekivala briga za obitelj i kućanstvo (Sikirić 2019.). Kroz srednji vijek, pod vodstvom Crkve, temeljna ženska uloga postaje rađanje djece, a njezina prava su svedena na minimum. U novom vijeku, industrijska revolucija i tvornička postrojenja ukazuju na početke vertikalne segregacije, odnosno nejednako vrednovanje ženskog i muškog rada na istim pozicijama. U to vrijeme započinje ženska borba za ravnopravnost, borba za pravo glasa i obrazovanje. Ratovi 20.og stoljeća donose promjene. Vojno sposobne muškarce koji su odlazili na ratišta bilo je potrebno zamijeniti u industrijskim

---

⁶ <http://povijest.net/2018/?p=1456> pristupljeno 20.12.2019.

postrojenjima te žene uspijevaju pronaći svoje mjesto na tržištu rada⁷. Borba za prava donijela je napredak u javnom aspektu, ali beznačajan pomak se dogodio u privatnom aspektu. Nejednaka raspodjela poslova unutar kućanstva postavila je pred žene dvostruke i trostruke izazove, u vidu druge i treće smjene, zahtijevajući usklađivanje obaveza javne i privatne sfere. U prošlosti to nije bio problem, s obzirom na to da su bile politički i ekonomski deprivirane i izuzete iz javne sfere. Problematika usklađivanja obaveza privatne i javne sfere bit će pojašnjena u narednim poglavljima.

bell hooks konstatira kako su „žene govorile manje, bile manje inicijativne i često govorile tako da ih se jedva čulo“ (hooks 2004: 29). Možemo nadodati kako isto nisu činile svojom voljom, nego kao posljedica društvenih utjecaja. Kate Millet u *Seksualnoj politici* 1969. ukazuje na patrijarhalni utjecaj na društvo koji koči žensku borbu za ravnopravnost. U toj knjizi Millett nastoji preispitati društvenu mušku dominaciju za koju se pita je li „rođena iz prirodne muške snage ili su muškarci tu snagu mobilizirali ne bi li kreirali njima poželjan društveni sistem“ (Millett 2003: 28). Seksualna politika o kojoj piše Millett postavlja očekivane i poželjne društvene uloge, a patrijarhalnost koristeći medije i umjetnost, kreira dihotomiju između žena, postavljajući na jednu stranu svetice, a na drugu bludnice, točnije kućanice i karijeristice (Millett 2003.). Društvena svijest prirodnim je smatrala podčinjenost i neprisutnost žena u javnom životu, njezinu poslušnost mužu i uslužnost djeci (Adamović 2011.). Etimološki gledano, uz pojam *javna žena* vezuje se pejorativ prostitutke.⁸ Možemo razumjeti zašto je Virginia Woolf u *Vlastitoj sobi* pisala kako su „žene oduvijek siromašne, ne samo u posljednjih dvjesto godina već otkako je svijeta i vijeka“ (Woolf 2003: 108). Žene nisu samo siromašne u materijalnom smislu kao posljedica nemogućnosti zapošljavanja i ostvarivanja novčane zarade. Nepostojanje *vlastite sobe* za pisanje, rad, ili bilo kakav ostvaraj, puno je više od puke prostornosti. *Vlastita soba* o kojoj piše Woolf, simbolički predstavlja poteškoće s kojima se žena susreće na svom životom putu, sve (ne)premostive prepreke na koje nalazi u društvu, samo kako bi pronašla svoju poziciju u istom. Stoga i zaključuje kako su „strahovite bile materijalne teškoće, ali nematerijalne su bile još gore“ (Woolf 2003: 55).

Pristup žena javnoj sferi rezultirao je sve jasnijim i očitijim razlikama između dvaju rodova te nije pridonio izjednačavanju socioekonomskog statusa žena spram muškarca. Muškarci su, povijesno gledano, ostvarili status radnika, tjelohranitelja i vojnika koji skrbi za svoju obitelj i predstavlja njezin stup, dok su žene bile predodređene za majčinstvo i kućanstvo gdje su mogle

⁷ <http://povijest.net/2018/?p=1456> pristupljeno 20.12.2019.

⁸ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15jWRJ8 pristupljeno 24.01.2020.

ostvariti svoje uloge. Žene su se doživljavale kao bića koja su po prirodi emotivnija te su stoga bile smatrane sposobnijima za brigu o djeci, starijima, bolesnima, domu i muškarcu. Spomenuto je naposljetku rezultiralo negativnim efektima u budućnosti, „ovakva podjela rada kao posljedica društveno konstruiranih očekivanja, normi i ponašanja snažan je instrument za potpuno ili djelomično isključivanje žena iz gospodarskog života. Time žena potpuno ili djelomično gubi svoju financijsku neovisnost, što joj ograničava kontrolu nad vlastitim životom, smanjuje pregovaračku moć u kućanstvu i općenito stvara hijerarhijski odnos podređenosti između jednako vrijednih društvenih skupina” (Sikirić 2019: 88). Različita usmjerenja žena i muškaraca poticala su vrijednosti karakteristične za patrijarhalni obrazac; podjela poslova na muške i ženske, podčinjenost žene, njezino smještanje u privatnu sferu, a muškarca u javnu sferu. Konačni ulazak na tržište rada, otvorio je novu sferu neravnopravnosti ženske pozicije u društvu, što je postalo vidljivo u različitim (ne)mogućnostima koje je rad nudio ženama.

5. Stereotipovi i tradicionalno poimanje rodnih uloga

Prethodno usvojene rodne uloge rezultirale su poimanjem određenih zanimanja tipičnijim i primjerenijim za muškarce, odnosno za žene. Ulazak roda u područje rada utječe na društvenu organizaciju rada koja je vidljiva upravo u rodnoj segregaciji zanimanja, što izravno utječe na važnost i značenje koje se pripisuje određenim zanimanjima što Galić označava kao ocjenjivanje „nekih poslova tako da budu više vrednovani i plaćeni nego neki drugi.“ (Galić 2011:36). Adamović piše kako se kao obilježja ženske prirode shvaćaju skrb, pasivnost i majčinska ljubav te prema tome možemo uočiti kako se poslovima poput njegovateljica u vrtiću ili njegovateljica za starije i nemoćne, većinom bave žene.

- „ Moj posao ne završava na poslu. Nosim ga doma i to me zna isfrustrirati jer ne mogu provesti vikend kako želim, ne mogu spavati jer mislim na nešto što me muči jer i muči to malo dijete. (...)Problematike su i djeca s poteškoćama ili problemima u obitelji na koje ja jednostavno ne mogu utjecati nego samo u tom trenutku, pružiti im ljubav i toplinu i voljenje“ (Manuela Fabac)

Zanimanje odgajateljice zahtjeva puno ljubavi i brige, s obzirom na to da ih možemo promatrati kao “zamjenske majke“. Zadatak majke zahtjeva i emocionalni rad, koji se u tom slučaju podrazumijeva pod neplaćenim radom, a promatrajući ulogu odgajateljica možemo primijetiti njegovu važnost. Emocije te njihovo izražavanje, točnije emocionalni rad, najčešće se povezuju

uz žene, dok za muškarce ne izražavanje emocija i (prividna) emocionalna stabilnost znače čvrstoću, izdržljivost i borbenost kojom se karakterizira muški rod. Stoga, veća važnost emocionalnog rada pridaje se ženama. S obzirom na izrazito patrijarhalno društvo i labavu poveznicu između emocionalnog rada i muškaraca, važnost emocionalnog rada ostaje nepriznata i nevidljiva kao i vještine potrebne za njega. Manuelinu brigu i “posao kojeg nosi doma“ možemo povezati s emocionalnim radom, točnije s već prethodno objašnjenom *trećom smjenom*.

Upravo iz tih bioloških razlika i njima pridodanim rodним ulogama, proizlaze razlike koje rezultiraju neravnopravnošću između rodova. Patrijarhat potvrđuje rodne razlike, a ako govorimo o razlikama između muškaraca i žena posebno u kategorijama bračnih odnosa, njihove uloge se temelje na isključivanju. Rada Borić se pita „Što je moj identitet žene? Tko mi ga, i kako, daje?“ (Borić 1988: 37) pritom ukazujući kako se pojam *žene* u rječniku definira kao suprotnost muškarcu, postavljajući ga kao normu, a nju kao izvedenicu. Identitete ne karakterizira stabilnost, već su oni promjenjivi, fragmentirani i u konstantnom procesu nastajanja, baš kako Hall piše da je identitet „*proizvod* koji nikad nije dovršen, nego je uvijek u procesu“ (Hall 1990: 222). Ženski identitet je u konstantnoj borbi za oslobađanjem od muške ovisnosti. Adamović navodi da su „žene kategorija kojom se dominira te kategorija koja je lišena subjektiviteta“ (Adamović 2011:34) što rezultira nesigurnim pozicijama i problemima na društvenoj razini. Ugnjetavanje uzrokuje nestabilno sebstvo i nesigurnost „ako žena misli da mora imati nešto izvan sebe kako bi legitimirala i opravdala svoje postojanje, već se odriče svoje moći da se samodefinira, odriče se svoje snage“ (hooks 2004: 126).

Takav doživljaj sebstva potječe iz povijesti što je povezano s tradicionalnim i stereotipnim karakteristikama rodova. Grdešić navodi kako su djevojčicama socijalizacijom nametnute „ženstvene vrijednosti i ponašanje koje se povezivalo s pasivnošću, submisivnošću i ovisnošću (Grdešić 2013.). Da bi postale ženstvene, žene su prolazile kroz proces „kolonijalizacije“ patrijarhatom te su na taj način i same postajale sudionicama vlastite opresije. Ukratko, razlika između spola i roda nas uči da se unutar patrijarhata kulturno proizvedene maskuline i feminine rodne uloge pokušavaju prikazati kao da prirodno proizlaze iz razlika između muškog i ženskog biološkog spola. Feministice, međutim, tvrde da- premda biološke razlike među spolovima očigledno postoje te su žene biološki predodređene rađati djecu- iz toga nužno ne slijedi da su ženama prirođeni „ženstveni, ‘majčinski’ instinkti zbog kojih su esencijalno sposobnije pružiti podršku, brigu i skrb od muškarca“ (Grdešić prema Hollows 2000: 10, 2013: 54). Bez obzira na biološke predispozicije, žene ne smiju biti ograničene na pojedina zanimanja koja se povezuju uz rodne karakteristike, kao što im se ne smiju ograničiti područje djelovanja.

- „Znaju nekad zvati na telefon i tražiti muškog automehaničara. Ja im kažem, hoćete mene, nećete mene...Ima ljudi koji poklope slušalicu, a isto tako ima ljudi koji s tobom nastave pričati...bilo je situacija kada sam se ja znala zaprijetiti i uredno istjerati stranku van iz radione. Danas, nema problema. U doba interneta, oni vide sliku, piše tko je vlasnik, očekuju da ću se ja javiti. Ali, kad sam počela, to nije bilo baš tako moderno i onda bi uvijek bilo dajte i nekog muškog, dajte mi mehaničara... i kad uđu u radionu, mene zaobiđu, odu do prvog muškog, jer ne znaju o čemu se radi.“

(Irena Petir)

U prethodnom dijelu rada, mogli smo vidjeti Manuelino iskustvo s netipičnim ženskim poslom, rad u skladištu, koji je bio privremeni studentski posao, dok je Irenino dugogodišnje (životno) zanimanje upravo automehaničarka. Promatrajući prosjek osoba koje obavljaju takvo zanimanje, prema Državnom zavodu za statistiku⁹, posao automehaničara/automehaničarke većinom obavljaju muškarci. Stoga, Irenu su u njezinim početcima doživljavali kao nedovoljno kompetentnu za obavljanje takvog posla koji više priliči muškoj prirodi, što je ponekad rezultiralo neugodnim situacijama.

Rodne razlike potvrđene od strane patrijarhata grade idiličnu sliku o ženi kao majki, domaćici, skrbnici i njegovateljici koja je zadužena za brigu o obitelji i domu. S obzirom na to da se sve navedeno smatra urođenim i predodređenim za ženu, ne pridodaje se velika vrijednost istome, što izravno podupire eksploataciju ženskog rada. Ukoliko se žena odluči posvetiti karijeri i “zanemariti” obiteljski život, ne smije biti osuđivana od strane društva s obzirom na to što se od nje kao žene, njezinog identiteta, očekuje. Cockburn ukazuje na spomenutu problematiku, koristeći termin *identitetske povrijeđenosti* koja nastaje kao rezultat društvenih očekivanja (Cockburn 2004.) Povrijeđenost se pojavila nakon nastanka rascjepa između ženinog osjećaja sebstva i identiteta koji su joj se nametali, koji se od nje očekivao ili kojim je u nekom trenutku bila zavedena. Žene su bile zatečene agresivnim identitetima koji su stajali u suprotnosti s njihovom politikom, dok su im bili uskraćeni izbori identiteta koje su željele prihvatiti. „Veliki dio stvaranja i rastvaranja prostora između njih nazvala bih radom na identitetu“ (Cockburn 2004: 8). Upravo taj *rad na identitetu* može pomoći ženama kako bi se izborile za ravnopravne pozicije

---

⁹ https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1568_corr.pdf posjećeno 3.1.2020.

u društvu, ne samo na području rada, kućanstva već i na drugim sferama. Rod, posao i obitelj su neraskidivo povezane institucije i odnosi.

5.1.Smještanje u privatnu sferu

Iz poglavlja o identitetskoj prirodi žene, povijesno predodređenih društvenih uloga i rodne segregacije zanimanja možemo primijetiti kako se žene susreću s još jednom borbom koja im ograničava područje djelovanja i kreira prostornost namijenjenu ženi. Područje muškarčeva djelovanja obuhvaća više sfera nego ženino, te je locira u zatvorene prostore i umanjuje mogućnost sudjelovanja u javnom životu.

- „Ja sam Irena Petir, standardna rečenica, žena, majka, auto-mehaničarka. (...) Meni je tata bio auto-mehaničar, djed mi je bio auto- mehaničar. I onda su me oni svi odgovarali od toga, da to nije za žensko. Nisu mi dali ni da se upišem u srednju školu. Ne da mi moji nisu dali, nego nam naš tadašnji sistem nije dao jer je to bilo za vrijeme Jugoslavije, i onda bi to bilo jedna jedina cura na školi što sada nije tabu, ali nekad davno je to bio. Ja sam onda završila normalnu školu koja nema veze s mojim zanatom. Čak sam krenula i na fakultet, ali srce je prevagnulo. Tati je trebala pomoć u radioni i onda je to bilo, dođi meni, pomogni mi oko stranaka, papira, ne znam čega. Onda je vidio da mi puno bolje leži šarafljenje nego papiri i onda je krenulo drilanje. Bio je jako dobar učitelj, ali jako loš pedagog. Kada smo mi imali šegrte, koji su učili zanat, oni su puno bolje prolazili nego ja. Ja sam morala puno više znat' nego oni. Ali, to je dobro. Sada znam puno više nego svi ostali.“ (Irena Petir)

Irena svoje zanimanje smatra dijelom svoga identiteta što možemo iščitati iz njezinog predstavljanja. Irenin identitet preuzeo je mušku ulogu s obzirom na to da se posao automehaničara stereotipno postavlja kao tipično muško zanimanje. Prostor obavljanja tog posla kreiran je kao namijenjen muškarcima, prljavština, teški fizički zadatci. Žena se ne smatra dovoljno kompetentnom i kvalificiranom za obavljanje posla u takvom prostoru. Irenino iskustvo dosljedno prikazuje stereotipizaciju s kojom se susrela, kao i svjesnost da je posao koji obavlja u suštini namijenjen muškarcima. Ujedno svojim djelovanjem u tom prostoru, Irena, sudjeluje u razbijanju stereotipa, točnije poimanje radionice muškim prostorom.

- „Ja priznam, ja isto kad vidim ženu koja vozi tramvaj, autobus, smetlarski kamion, meni je to super, ali ja sam prva ona koja zastane onako...aha...ona to radi pa si mislim bože pa i ja to radim“ (Irena Petir)

Adamović piše kako Comte i Durkheim ženu opisuju unutar društvene funkcije reprodukcije, kućnog rada, brige za djecu i moralnog odgoja (Adamović 2011.) te se na taj način društveno konstruira poželjan identitet žene, majke, domaćice koja svojim (neplaćenim) radom doprinosi skladu obitelji. Žene su se kroz povijest izborile za mnoga prava, no borbe za ravnopravnost i dalje traju, „premda su žene zasigurno puno toga dobile izlaskom iz kuće i mogućnošću vlastitog zarađivanja, to još uvijek nije rezultiralo ravnopravnošću“ (Cockburn 2004: 105). Iako je pozicija žena danas u javnom životu sve zastupljenija, ravnopravnost rodova se može postići jednakim uvjetima u sudjelovanju u radu na samom tržištu rada ili unutar doma.

Dom se, kao prostor u kojem obitelj obitava, društveno kreirao u prostor ženinog rada. Mogli smo primijetiti kako je orodnjavanjem rada i stereotipnom podjelom rada, posao u domaćinstvu pripao ženama i postao njihov prostor ostvaraja. Sugovornica video priloga *RADiONA-e*, Ranka Pačić, iznosi svoje viđenje i shvaćanje prostora doma iz perspektive domaćice.

- „Moj dom je moj radni prostor, on je meni sve. Tu sam 24 sata. (...). Djecu sam odgajala i cijeli teren kuće je bio na meni. Ja često kažem da živim po narodnim poslovicama i tako sam učila i svoju djecu i svaka je narodna poslovice zaista istinita, a u mom životu pogotovo. Jer se kaže da tri čoške kuće, mi kažemo čoške za kantune, stoje na ženi, ali iskreno ću vam reći, a to bi vam i potvrdio moj suprug, da u mojoj kuće sve četiri čoške stoje na meni. Bez imalo preuveličavanja. Moj dom je meni moja oaza rada i mira i sreće.“ (Ranka Pačić)

Odnosi između posla, obitelji, a naposljetku i roda, konstruiraju neraskidive veze koje se ravnopravnom raspodjelom obaveza mogu efikasno obavljati i konstruirati obitelji u kojima rodne uloge ne određuju vrstu posla za koje su članovi tih obitelji zaduženi. „Feministička teorija sociologe upućuje na to da obitelj promatraju kao instituciju koja podrazumijeva određeni odnos snaga i moći između žene i muškarca. Ona dovodi u pitanje ideju o obitelji kao zajednici zasnovanoj na suradnji, zajedničkim interesima i ljubavi, pokušavajući dokazati da nekim

članovima obitelji, posebice muškarcima, obiteljski život donosi više prednosti nego drugima“ (Holborn 2002: 514). Uzimajući u obzir koncept obitelji, o simetričnosti odnosa supružnika može se govoriti ukoliko se uočava podjela kućanskih poslova i aktivnosti. Premda je žena i dalje većinski zadužena za obavljanje kućanskih poslova, svjedočimo sve većoj uključenosti muškaraca u obavljanju istih, no ne i većem vrednovanju istih. Možemo govoriti o tome kako je došlo do novih vrijednosti, u odnosima privatno-javno, s društvenim promjena posebice od sredine 20.og stoljeća do danas. Zaposlena žena susreće se s dvostrukim obavezama, na području privatne i javne sfere, stoga ne čudi kako žene nerijetko posežu za honorarnim poslovima ili poslovima na pola radnog vremena, upravo kako bi uspjele ispuniti zahtjeve koji su im nametnuti. Galić ukazuje na to kako takvi modeli muškarca hranitelja i žene kućanice održavaju obrasce nejednakosti u zapošljavanju (Galić 2011.), te se može nadodati kako se nejednakosti proširuju na poslove u domaćinstvu.

5.1.1. Usklađivanje obaveza javne i privatne sfere

Poboljšanje kućnog budžeta i razvoj karijere su pred žene postavili dvostruke zadatke i dodatna opterećenja i izazove s obzirom na to da još ne možemo u potpunosti govoriti o rodnoj ravnopravnosti i raspodjeli poslova u kućanstvu te da se i dalje neplaćeni rad smatra ženskom obavezom. Odustajanje od rada za plaću ili rad na pola radnog vremena unutar društvenih i ekonomskih promjena ne predstavljaju efikasno rješenje. Prema Galić, „novi ekonomski modeli rada koji su uvjetovali promjene radnih i životnih uvjeta nisu nadomjestili deficit brige, njege i skrbi za koju su u tradicionalnom modelu bile zadužene žene unutar kuće, tako da se danas sve veći broj kućanstava dvostrukih i jednostrukih-zarada međusobno natječu kako bi pronašli neki oblik zadovoljavajuće formule za rješavanje kombinacije plaćenog posla i potrebe za skrb o djeci.“ (Galić 2011:35). Neplaćeni rad nema prevelik utjecaj na razvitak karijere muškarca, ali može imati nepovoljan utjecaj na karijeru žena (Šikić-Mićanović) te neravnomjerna raspodjela obaveza unutar kućanstva i obitelji žene dovodi pred odabir hoće li se posvetiti obitelji ili karijeri - „od žena se prirodno očekuje da će privatno vrijeme posvetiti obitelji (...) nije samo pitanje staklenih stropova nego je riječ o društvenoj dinamici“ (Adamović 2011.)¹⁰.

Egalitarna raspodjela rada u obitelji dovela bi do rasterećenja ženinih obaveza i veću mogućnost sudjelovanja u javnom životu i razvijanju profesionalne karijere, što direktno utječe na društveno stanje. Traženje ispomoći u kućanstvu u vidu spremačica ili dadilja, honorarni poslovi ili potpuno odustajanje od profesionalne karijere, možda jesu rješenja za određene obitelji, ali ne nude

---

¹⁰ Termin *stakleni strop* će biti objašnjen u poglavlju „Žena i tržište rada“.

dugoročno rješenje ka ravnopravnom rodnom statusu. Mogućnosti na tržištu rada ženama su ukazale na nove probleme koji zahtijevaju borba za ravnopravnost izvan kuće, ali i unutar nje „(...) nisu se osjetile oslobođenima nakon što su spoznale gorku istinu da posao izvan kuće ne znači da će se posao u kući jednako podijeliti s muškim partnerima“ (hooks 2004: 61). Nejednaka raspodjela poslova u kućanstvu opravdava se razlozima kako su žene “talentiranije” za takve poslove, uživaju obavljajući ih ili kako imaju više vremena za iste.

- „Usklađivanje obaveza je nešto što ima svoj tok, dođeš doma, kuhaš, brineš o porodici, imaš psa. Žensko si pa svi očekuju da znaš kuhati. Ali kad dođem iscrpljena s posla i donesem negativnu energiju onda se ne kuha, onda je bolje naručiti. Ali dam si oduška subotom i nedjeljom jer sam doma pa je to u svim sljedovima.” (Irena Petir)

6. Žena i tržište rada

U drugom poglavlju ovog rada predstavljen je pojam *rada* gdje je naznačeno kako su plaćeni i neplaćeni rad međuovisni i povezani. Sikirić navodi kako se neravnopravnost na području tržišta rada može povezati s „pojmom roda i rodim ulogama koje proizlaze iz njega“ (Sikirić 2019: 88). Posljedično, od muškaraca se očekuje aktivno sudjelovanje na tržištu rada, a od žene briga za obitelj i kućanstvo, što pogoduje isključivanju žena iz javnog života, financijsku neovisnost, pregovaračku moć u kućanstvu i hijerarhijsku podređenost žene naspram muškarca (Sikirić 2019.). Kako je prethodno rečeno; rodno osviještena ekonomija uvažava zahtjeve javne i privatne sfere, plaćenog i neplaćenog rada. Ovo poglavlje će ukratko prikazati probleme s kojima se žene susreću na tržištu rada, što se direktno i indirektno odnosi na zahtjeve privatne sfere koja im je rodno nametnuta.

Ženska inferiornost prema muškarcima pogodovala je eksploataciji ženskog rada i izvan privatne sfere. Prema Adamović, rod je jedan od najstarijih tvorbenih elemenata moći (Adamović 2011.). S obzirom na to da se smatra kako muškarac prehranjuje obitelj, a žena skrbi o njoj, ženski rad se shvaća kao dodatak muškoj zaradi. Upravo rodno nametnuta skrb, briga i emocije umanjuju vrijednost ženskog rada. Veličala se slika žena kao majki i domaćica. Ženska moć se doživljava na drugačiji način, navodi Adamović. Žene svoju moć vezuju uz majčinstvo i pomaganje drugima te tako briga o djeci i kućanstvu ostaje primarno ženska praksa (Adamović 2011.). Vrijednost ženskog rada ne rangira se uz bok muškoj vrijednosti. Tržište rada je otvorilo mnoge mogućnosti, ali je i ukazalo na mnoge probleme.

Posao koji je obavljala žena bio je etiketiran kao manje vrijedan, a shodno tome i manje plaćen. Društveno prihvaćen je postao i termin *feminizacije siromaštva* kojeg spominje Galić, a 1978. ga uvodi Diana Pearce. Taj termin ukazuje na veliki postotak siromaštva među ženama unutar kućanstava koja su primarno vođena ženom, kao posljedica shvaćanja ženskog rada kao jeftinog rada (Galić 2011.). Žene nedvojbeno zarađuju manje, a njihov rad i posao su obezvrijeđeni. Rodni odnosi u poslu ukazuju na rodnu nejednakost. Poslovi koje obavljaju žene pretežito su poslovi slabije društvene moći kao i ograničenog prostora za napredovanje. Proučavajući tržište rada vidljive su neravnopravne pozicije moći između žena i muškaraca prema vrsti poslova na kojima, statistički gledano, prevladava jedan od dvaju rodova. Neravnopravne pozicije su uočljive prema razlikama u plaćama i mogućnostima napredovanja. Ženski rad karakterizira potreba za privremeni i fleksibilnim poslom kako bi uspjele uskladiti poslovne obaveze i obaveze nametnute iz privatne sfere. Rukovodeće pozicije i umno zahtjevniji poslovi, domene su kojima vladaju najčešće muškarci. Žene se na takvim pozicijama doživljavaju kao nedovoljno kompetentne s obzirom na svoju emotivnu prirodu. Na koncu, sva nejednakost rezultirala je poimanjem određenih poslova tipičnijim za žene i onim primjerenijim za muškarce. Galić piše kako rodna podjela pogoduje kao temeljni mehanizam održavanju patrijarhalnog kapitalizma na način da marginalizira žene unutar tržišta rada i vlastitih domova. (Galić 2011.)

- „ Znalo mi se dogoditi, došla bih u skladište i dečki koje rade tamo, bi se iznenadili da sam se ja uopće usudila vući paletar. Iznenadili bi se ili komentirali; što ćeš ti tu s tim noktima. Mada je to sve više bilo iz zezancije, nisam se u globalu susretala s nekim ružnim iskustvima“ (Manuela Fabac)

Iako je Manuela svoje iskustvo opisala i doživjela više kao šalu negoli ozbiljnu situaciju, poimanje određenih poslova “primjerenijim“ za žene, odnosno za muškarce, rezultira rodnom segregacijom poslova te stvara teže uvjete prilikom zapošljavanja i napredovanja u određenim sferama zanimanja. Iako se susreću s mnogo prepreka, žene danas postaju obrazovanije, pospješuju svoj položaj u društvu te nastoje napredovati na radnom mjestu. No, prevladavajući stereotipi patrijarhalnog društva, sukobljavaju žene s efektom staklenog stropa koji označava „oblik diskriminacije na radnom mjestu, a koristi se kako bi se imenovala situacija u kojoj se kvalificiranim i sposobnim ženama onemogućava napredovanje u tvrtki, u kojoj muškarci stoga dominiraju na visokim položajima. Riječ *ceiling* (eng.strop) u izrazu implicira da postoji određena granica u hijerarhijskom napredovanju iznad koje je osobi (u ovom slučaju ženi) onemogućeno

uspinjanje, neovisno o kvalificiranosti“ (Jergovski 2007: 404). Stereotipno procjenjivanje ženske sposobnosti umanjuje njihovu istinsku vrijednost i sposobnost za obavljanje određenih poslova, a efekt *staklenog stropa* ukazuje na onemogućeno napredovanje.

- “ Limiti su poteškoća na mojoj poziciji žene na rukovodećem položaju. Muškarci vidno prolaze bolje ili bih rekla da prolaze lakše. Poznanstva u poslovnom svijetu su sklapanja lako (poznavanje sporta..), dok trud, znanje, ulaganje u sebe, se ne isplate. Uvijek sam mislila da su rad i karijera puno više od tih banalnih stvari“ (Loredana Maras)

Loredanin odgovor izravno potkrjepljuje prethodno iznesenu teoriju, gdje je jasno uočljivo kako se žene na tržištu rada trebaju izboriti i dokazati za svoje pozicije, dok se muškarci u istim situacijama ne susreću s jednakim problemima. Ženski rad se puno manje vrednuje, a Loredanino iskustvo jasno ukazuje kako rodni odnosi na poslu puno više idu u prilog muškarcima. Barijere s kojima se žene susreću na tržištu rada su mnogostruke te sprječavaju jednake mogućnosti u radnom odnosu žena spram muškaraca. Unatoč jednakim kvalifikacijama, participacija žena u određenim zanimanjima, posebice na rukovodećim pozicijama, nije u jednakom postotku zastupljenosti kao i zastupljenost muškaraca. Društvene promjene popraćene zakonskim i strukturalnim regulativama pridonijele su poboljšanju ravnopravnosti rodova, no ne dovoljno, s obzirom na to da je borba i dalje aktualna. Područje rada, vrsta posla koja se obavlja, nejednake plaće, količina posla, poteškoće u napredovanju i ostale vidljive i nevidljive barijere ukazuju na nepovoljne pozicije žena u društvu (Galić 2011.).

Galić navodi kako su žene višestruko opterećene, postavljene pred izbore s kojima se muškarci ne suočavaju, poput toga je li prihvatljivije izabrati napredovanje u karijeri ili osnivanje obitelji. Uskladiti obiteljske, majčinske, profesionalne i osobne obaveze i zadatke i posvetiti im se podjednako postao je veliki pothvat koji rezultira krizom i degradacijom iz privatne ili javne sfere. Orodneni rad suočava žene s teškim odlukama i društvenim pozicijama, a patrijarhalno kapitalističko društvo potkrepljuje “nepripremljenost i neprimjerenost globalnog tržišta rada potrebama i interesima žena kao rodne grupe. Ženski rad je karakteriziran osjetljivom rodnom participacijom na radnom mjestu, žene dobivaju manje plaće, rodno su segregirane, suočene s feminizacijom siromaštva, a istodobno se od njih očekuje ispunjavanje zahtjeva obiteljskog života u punom opsegu. Žene su stavljene i pred izbore oko svojih reproduktivnih odluka, pred koje muškarci nisu, a rezultati tih izbora imaju vrlo različite implikacije za njihove osobne živote

i profesionalne aranžmane“ (Galić 2011: 25). Ženski rad možemo opisati kao nesiguran, fleksibilan, neizvjestan, povremen, nevrednovan i isključujući.

6.1. Rodno isključenje kao političko-ekonomsko isključenje

Rodna podjela zanimanja dovela je do shvaćanja pojedinih poslova kao primjerenijih za žene ili primjerenijih za muškarce. Tako primjerice poslove koji iziskuju veću fizičku spremnost i snagu; poput zaštitara, rad u skladištu ili rudniku, u većem postotku obavljaju muškarci, dok se smatra da ženama više “priliče“ poslovi skrbi, čišćenja, negovanja i slično. Kako je ranije rečeno, žene ili muškarce se smatra nedovoljno kompetentnima za obavljanje pojedinih poslova, shodno tome poslodavci češće odabiru pojedinu rodnu skupinu koju zapošljavaju na određene pozicije.

- „Žena je na rukovodećoj funkciji u svojoj bori za svoj uspjeh i za svoj nekakvo dokazivanje rekla bih možda uvijek malo bogobojazna, Uvijek se boji je li dovoljno dobra je li dovoljno rezultat stoji iza nje, dok su muškarci puno opušteniji, oni se ne bore za svoje rezultate, koliko svojim stavom i ponašanjem pokazuju neki autoritet. Najčešće to u odnosu na ženu, nažalost, u većini slučajeva pobijedi, znači jedan stav. Ne rezultati, nego stav.“ (Loredana Maras)

Vještine i sposobnosti za obavljanje određenog posla ponekad ne odlučuju o tome hoće li poslodavac zaposliti ženu ili muškarca na određenu poziciju jer ista više “priliči“ nekom drugom. Loredana jasno ukazuje na potrebu za borbenost žena na rukovodećoj poziciji, koje se lakše dodjeljuju muškarcima. Kako ženska, tako se i muška zanimanja počinju vezivati uz tradicionalne rodne uloge. Prethodno spomenut efekt *staklenog stropa* ukazuje na to kako uloga vođe, točnije rukovodeće pozicije, društveno pripadaju muškarcima, što Loredana potvrđuje svojim odgovorima. Žene se zbog svoje nježnije prirode smatra nesposobnima za vođenje takvog posla, upravo kako Adamović navodi da prestižna zanimanja nisu područje ženskog rada (Adamović 2012.). Udio žena na višim razinama moći zasigurno je manji nego udio muškaraca. “Teoretizacija ženske društvene (ne)moći počiva na pretpostavci utemeljenosti androcentrične slike svijeta unutar zapadne kulture. Tijekom povijesti su pretpostavljene osobine »ženske prirode« poput pasivnosti, slabosti i podložnosti prirodnom determinizmu poslužile kao vrijednosno opravdanje onemogućavanja ne samo ženske participacije u javnim građanskim institucijama nego i ženske slobode shvaćene u mnogo širem smislu. (Adamović 2012: 337)”,

potrebno je naglasiti kako ulazak žena na tržište rada nije stvorio potpunu ravnopravnost koja bi mogla pridonijeti jednakim egzistencijalnim uvjetima.

Prilikom zapošljavanja, na razgovoru za posao, ženama se postavlja pitanje bračnog statusa, broj djece, planiranje obitelji i slično kako bi poslodavac mogao uzeti u obzir ženino izbivanje s posla zbog, primjerice, moguće trudnoće. To nam može potvrditi i Loredana koja se prilikom jednog intervjua za posao susrela sa spomenutim pitanjima

- “Na mom drugom, trećem poslu, dok sam bila mlada izravno me se pitalo kakve su moje namjere, kad ću imati djecu, planiram li ih imati.“ (Loredana Maras)

Trudnoća je često i razlog otkaza. Galić i Nikodem navode kako žene ne predstavljaju prvi izbor poslodavcima upravo zbog trudnoće što bi označavalo duže izbivanje s posla. (Galić, Nikodem 2007.). Naposljetku razlike u plaćama, nemogućnost promocije, unutar patrijarhalne obitelji dovode do ženske ovisnosti o muškarcu, „jer i ovdje se opet nalazimo unutar djelovanja onog vrlo zanimljivog i tajanstvenog muškog kompleksa koji je imao toliko utjecaja na ženski pokret; ona duboko ukorijenjena želja ne toliko da ona bude podređena, koliko da on bude nadređen, koja ga čini čuvarom svih vrata, ne samo onih koje vode u umjetnost već i onih što zatvaraju put u politiku, čak i kad je opasnost za njega zanemariva, a molitelj ponizan i odan“ (Woolf 2003: 58). Galić i Nikodem jednostavno objašnjavaju kako zapošljavanje žena ne označava samo bolji materijalni standard, nego već utječe na podizanje razine društvenog statusa te ostvarenje ekonomske nezavisnosti (Galić, Nikodem 2009.).

Žene su se uistinu morale grčevito boriti za svoje pozicije u društvu kroz povijest, njihov društveni značaj nije bio jednako rangiran kao muškarčev, „polna razlika koja ženama dodjeljuje niže mesto u vrednosnom smislu, i dalje služi kao objašnjenje zbog čega ženama nije mesto u javnosti- u politici, zakonodavstvu, obrazovnim, kulturnim i verskim ustanovama“ (Zaharijević 2008:387). Upravo rodni stereotipi i podjela rodni uloga konstruiraju društvene modele koji žene smještaju unutar doma, u sferu privatnog života, a za muškarce ostavljaju javnu sferu i djelovanje. Navedeno rezultira nejednakom raspodjelom obaveza unutar obitelji te dovodi do diskriminacije na tržištu rada. Društvena dinamika ukazuje na dihotomiju muškarca i žene, njihovo djelovanje u različitim sferama i pripisane karakteristike, „muškarci su usmjereni na javnu sferu i pripisuju im se kvalitete poput racionalnosti, objektivnosti, agresivnosti, kompetitivnosti, instrumentalnosti, a žene su, s druge strane, poimane kao emocionalna,

altruistična, kooperativna, ekspresivna i pasivna bića koja „prirodno“ funkcioniraju u privatnoj sferi (Sydie 1994; Stets, Burke 2000; Kramer 2011)“ (Adamović, Zeman 2019: 105).

Nefunkcionalnost mehanizama institucionalne i zakonodavne prirode rezultira nepovoljnim društvenim statusom žena. Galić i Nikodem navode niz neravnopravnosti; koje se odnose na slabije mogućnost ili nemogućnost promocije žena paralelno s muškarcima na tržištu rada, rodni jaz plaća, rodno nejednaka politička reprezentacija, što se ogleda u praksi kao institucionalno podržavanje rodne nejednakosti te institucionalne diskriminacije žena (Galić i Nikodem 2009.) te nadodaju “kada su takva ponašanja poduprta još i nekima od oblika nasilja prema ženama na tržištu rada, koja mogu biti u rasponu skale od prikrivenog, a/ seksualnog i »maskiranog« do otvorenog seksualnog ucjenjivanja glede posla i mogućnosti zapošljavanja“ (Galić, Nikodem 2009: 256).

7. Neplaćeni rad

Ovo poglavlje započela bih predstavljanjem jedne od sugovornica video priloga *RADiONA*, Ranke, koja sebe naziva *nezaposlenom učiteljicom, domaćicom, poljoprivrednicom, medicinskom sestrom...*

- „Ja sam Ranka Pačić, nezaposlena učiteljica iz Metkovića, domaćica, poljoprivrednica, odgajateljica, medicinska sestra, sve u jednom...“

Dok u nastavku razgovora kazuje;

- „Za svaku nezaposlenu ženu treba *nezaposlena* staviti pod velike navodnike, jer ona je više zaposlena od one zaposlene. „

Rankin rad u domaćinstvu obuhvaća mnoštvo zadataka i obaveza, vremena i predanosti, no unatoč tome ona je i dalje *nezaposlena*. Rad koji obavlja nije plaćen novcem, stoga se njegova vrijednost proporcionalno umanjuje te jednostavno svrstava pod neplaćeni rad. No, Rankina izjava kako je “*ona nezaposlena više zaposlena od zaposlene*“ ukazuje na veliku odgovornost, požrtvovnost, vrijeme i predanost koju neplaćeni rad zahtjeva. Ranka svoj dom doživljava kao radni prostor, što on uistinu jest, ali društveno gledano, ne promatra ga se kao takvog. Njezin dom kao radni prostor obuhvaća mnoštvo uloga koje obnaša, poput onih iz predstavljanja, koje se olako shvaćaju ukoliko ih se promatra iz perspektive neplaćenog rada.

Kućanski poslovi se smatraju primarno „ženskim“ poslovima i obavezama. Povijesno gledano, ženama je bilo onemogućena participacija u javnom životu te su se dom i kućanstvo kreirali kao ženina sigurna zona gdje joj je omogućeno sudjelovanje i ostvarivanje poželjne funkcije ženskog identiteta. Društveno se kreirala idealna slika o požrtvovnoj, brižnoj majci koja je sve svoje vrijeme posvetila suprugu, djeci i kućanstvu. One koje su odlučile slijediti profesionalnu karijeru nisu ispunjavale društvenu funkciju žene unutar patrijarhalnog društva i ometale su muškarce u njihovoj funkciji hranitelja i skrbnika obitelji. Iako se dogodila, i još se događa, promjena struktura obitelji tradicionalnih modela i dalje se pronalazi, kako Galić navodi, neki oblik zadovoljavajuće formule za rješavanje kombinacije plaćenog posla i potrebe za skrbi o djeci i starijim članovima obitelji (Galić 2011.).

- „Muž je bio autoprijevoznik, samim tim nikad nije bio kući. On bi bio stalno na putu, i sve sam obavljala sama, i djecu odgajala, teret cijele kuće je bio na meni. ... I tako je bilo stalno, bez imalo preuveličavanja.“ (Ranka Pačić)

Rankin odgovor ukazuje na jasnu podjelu poslova unutar obitelji, gdje je muž zbog prirode svoga posla često izbivao iz kuće, a ona je trebala preuzeti sve poslove i vodeću ulogu u kućanstvu. Združene supružničke uloge pospješuju odnose unutar pojedine obitelji i generalno gledano utječu na društvenu sliku jednakosti. Kako Galić navodi, na obavljanje kućanskih poslova se gleda kao na demonstriranje roda. Stoga, kad muškarci obavljaju taj posao izgleda kao da ugrožavaju svoj rod s obzirom na to da se takvi poslovi smatraju ženskom odgovornošću.

Participacija žena na tržištu rada je porasla što je rezultiralo većim obiteljskim zahtjevima oboje partnera. Promjene društvenih okolnosti utjecale su na podjelu zadaća između žena i muškaraca, uzdržavanja obitelji i rada u kućanstvu, ali „u onim obiteljima u kojima nije došlo do većega angažmana u obavljanju kućanskih poslova i u brizi za djecu, ženu nakon rada za plaću kod kuće čeka “druga smjena“ “(Topolčić prema Hoschild 2001: 769). Irena svojim predstavljanjem naglašava težinu, odnosno zahtjevnosti rada koji se obavlja nakon plaćenog posla;

- „Ja sam Irena Petir, standardna rečenica, žena, majka, auto-mehaničarka. Ja sam rođena u Zagrebu, imam 51 godinu, imam muža, imam kćerku od 10 godina. Radim puno radno vrijeme, na poslu naravno, a i poslije posla.“ (Irena Petir)

Nedvojbeno je da žene provode više vremena u obavljanju kućanskih aktivnosti, no problematična je činjenica društvenih očekivanja da taj posao i treba obavljati žena. Neplaćeni rad se može okarakterizirati kao rutiniziran, repetitivan, konvencionalan te kao rad koji obuhvaća

poslove koji se ponavljaju svakodnevno ili više puta tjedno, a zahtijevaju veliki angažman. Topolčić referirajući se na Szalai o svakodnevnoj rutini piše kao o vječnom kućnom ropstvu domaćica i majki, kojem ne može pomoći ni tehnološki napredak u vidu kućanskih aparata, sredstava za čišćenje i kulinarskih trikova (Topolčić 2011.).

Rodna segregacija rada u kućanstvu pred žene je zasigurno postavila veće izazove negoli pred muškarce, gledajući samo poslove koji su "namijenjeni" muškarcu, a vezuju se uz održavanje okućnice, automobila i slično. Rodno predodređene uloge koje zadiru u privatnu sferu obitelji i kućanstva predstavljaju ispunjenje ženskog identiteta i osjećaj veće društvene važnosti „u patrijarhalnom društvu "rad za plaću manje je važan za ženin socijalni identitet nego njezino obavljanje kućanskih dužnosti" (Topolčić prema Massey, Hahn i Sekui 1995: 360, 2001: 770)". Definiranje poslova u kućanstvu kao *ženskih poslova* zahtjeva njihovo redefiniranje na rodno neutralne poslove ili zajedničke poslove (Topolčić 2001.), a ne kao moralnu obavezu za koju se očekuje da će ju žena ispuniti.

U neplaćeni rad osim klasičnih kućanskih poslova poput kuhanja, čišćenja, glačanja ili pospremanja, može se dodati briga o obitelji, članovima kućanstva, djeci, starijima i supružnicima. Na taj način o neplaćenom radu se može govoriti kao o radu koji služi svim članovima obitelji ili kućanstva. Nije riječ samo o aktivnostima koje je potrebno obaviti, već je riječ i o nevidljivom radu koji se odnosi na emocije, interakciju, točnije zahvaća domenu društvene reprodukcije (Šikić-Mićanović 2000.). Povezivanje emocionalnog rada sa ženskom osobnošću i kao netipičnog rada za muškarce, društveno predstavlja poslove namijenjene ženama i muškarčevu ulogu pomagača, baš kako Šikić-Mićanović navodi da jača imperativ da su žene prirodno kompetentnije za obavljanje takvog tipa rada (Šikić-Mićanović 2000.).

Baš kako Ranka Pačić za sebe kazuje:

- „Ja sam Ranka Pačić, nezaposlena učiteljica iz Metkovića, domaćica, poljoprivrednica, odgajateljica, medicinska sestra, sve u jednom...“

te u nastavku razgovora kazuje:

- „Pa nisam se ostvarila u karijeri, ostalo je puno potencijala u meni što sam mogla podijeliti s generacijama. Majke su prezaposlene nemaju vremena provoditi s djecom, ja sam provodila dosta vremena sa svojom djecom. Najljepše zanimanje na svijetu je biti majka“ (Ranka Pačić)

navodeći uloge i zanimanja koja se tradicionalno pripisuju ženskom rodu. Majčinstvo zauzima veliku vrijednost u društvu posebice „jer ima implikacije na ženino osjećanje sebstva, odnose s drugima i ukupni životni stil” (Adamović i Zeman prema Jackson i Faulkner 1993, 2019: 132). Uporišta iz povijesti te sva rodna segregacija uloga i poslova, smještaju ženu u prostor kućanstva proizvodeći društvene razlike što je na koncu rezultiralo različitim shvaćanjima tog prostora. Tako *dom* za ženu predstavlja radni prostor, a za muškarca on je prostor opuštanja. Kritički sagledano, za ženu je to prostor ugnjetavanja s obzirom na sve što se od nje očekuje da odradi u tom prostoru. No kod Ranke možemo vidjeti kako prostor doma doživljava ne samo kao *radni prostor*, već kako sama navodi *oazu mira i sreće* te možemo shvatiti važnost koju neplaćeni rad za Ranku predstavlja.

- „Al mnogo mnogo je ljepši posao koji ostaje u srcu. Imam divan brak i troje prekrasne djece, to je moj uspjeh i s tim vam želim reći da novac zaista nije sve.“ (Ranka Pačić)

Poslovi u kućanstvu, kao i oni *nevidljivi poslovi*, postaju rodno pitanje koje za sobom povlači rodnu problematiku jer borba za rodnu ravnopravnost i ulazak žena na tržište rada, kao i mogućnost ostvarivanja vlastite profesionalne karijere, umanjuju povijesno predodređenu važnost neplaćenog rada koji je namijenjen isključivo ženama. Istraživanja različitih autora ukazuju na to kako žene koje obavljaju plaćeni posao na puno radno vrijeme imaju veću potporu i pomoć u kućanskim poslovima kao i oko brige za djecu. No, i dalje prevladavajuće patrijarhalno društvo nije dovelo do ravnopravne raspodjele obaveza. Kako Šikić-Mićanović piše, obavljanje kućanskih aktivnosti može biti devalvirana aktivnost, ali se od žene i dalje očekuje da to učini, ako ne, onda se kritizira (Šikić-Mićanović 2000.). Takva društveno nametnuta uloga ženama predstavlja dvostruki izazov u balansiranju obaveze privatne i javne sfere, ženama se racionalno postavlja izbor ograničen na dihotomiju i balansiranje između društveno vrednovanih ciljeva, s jedne strane ugodno obiteljsko ozračje i uspješan kućni život, a s druge individualno ispunjenje i uspjeh u javnoj sferi (Adamović 2011.).

Irena je u predstavljanju navela kako *radi puno radno vrijeme na poslu i nakon posla*. Iako usklađivanje obaveza plaćenog i neplaćenog rada vidi kao “normalno”, svojevrsno se odupire normama da nakon radnog dana na poslu mora spremirati ručak jer se to od nje društveno očekuje. Iduće poglavlje ukazat će upravo na tu problematiku shvaćanja privatne sfere primarno ženskom sferom i društveno konstruiranom potrebom da žene slobodno vrijeme provode “u službi” obitelji.

7.1.Svakodnevice kao stvaranje subjektivnosti

Svaka osoba različito doživljava svakodnevicu. Unutar strukture društva, pojedinci i pojedinke zauzimaju različite pozicije svakodnevica, zbog čega se ona, na koncu, i različito osjeća. Te iste osobe življenjem vlastite svakodnevica, kontroliranjem i usklađivanjem nametnutog ili odabranog, nastoje se konstruirati kao subjekt. Već prethodno usvojeni stereotipi rodni uloga kreiraju već prihvaćene i usvojene obrasce svakodnevica prema rodnoj osnovi. Kad govorimo o ženskoj svakodnevici, iz prethodnih paragrafa, možemo naslutiti kako je ona rezultat utjecaja drugih čimbenika koji je stvaraju. Bila ona ograničena samo na privatnu sferu, ili joj je pak dopušten ulazak u javnu sferu, očekuje se kako će obavljanjem različitih djelatnosti uspjeti dokazati svoju sposobnosti vrsnog upravljanja svakodnevicom. Gotovo da je riječ o dokazivanju, koje je nametnuto patrijarhalnim diskursom. Nametnuta su društvena očekivanja, a svaka završena djelatnost samo je uvod u iduću koja se efikasno mora obaviti, a kao potvrda o efikasnosti ostaje imaginarni pečat patrijarhalnog društva o *pravoj ženi*.

Smještanje u privatnu sferu ograničava djelatnosti svakodnevica. Žena razapeta između privatnih, obiteljskih obaveza i javnih, poslovnih za koje dobiva nadnicu, pomaže u konstruiranju tuđih subjektivnih pozicija, a njezina vlastita cjelovitost ostaje fragmentirana. Ona brine o mužu, braku, djeci i kućanstvu, a ostaje joj vrlo malo ili nimalo prostora za sebe. „Prema Radway, žena skrbi za cijelu obitelj, dok nitko nije zadužen za njezinu skrb“ (Grdešić 2013: 62). Tako, ona posjeduje djeliće svakodnevica koji su dijelovi svakodnevica drugi, a vlastitu subjektivnost ne može razgraditi jer joj cjelovita svakodnevica ne pripada.

RADiONA je iznjedrila različita iskustva svakodnevica;

- „Što je to slobodno vrijeme? (haha) nemam ga baš, ni hobi kao hobi, možda kad sam bila mlađa, ne stignem uklopiti. U spavaćoj sobi imam svoj kutak pa čitam knjigu pijem čaj..”(Irena Petir)

Irena kao majka i automehaničarka s vlastitim obrtom suočava se s raznim obavezama privatne i javne sfere koje nastoji uskladiti. Iako se bavi tipičnim muškim zanimanjem i u prethodnim odgovorima smo mogli vidjeti otpor društvenim normama (da kao žena nakon posla mora spremi ručak) i dalje ne uspijeva izdvojiti kvalitetno vrijeme za sebe samu. Holborn piše kako je žena razapeta između kućanskih poslova, brige o djeci, bolesnima ili starijima, a uvelike podupire muža te pridonosi radi i njegovim aktivnostima, istovremeno „brinući se za njegovo emocionalno i seksualno zadovoljstvo“ (Holborn 2002: 517), gotovo nudeći neplaćene usluge koje se uklapaju

u obrazac patrijarhalnih obitelji. Koliko onda uistinu, žena, razapeta između silnih uloga, može ostvariti uspjeh namijenjen sebi samoj, a ne dokaz uspješnosti viđen iz očiju drugih? Ostavlja li usklađivanje svih obaveza prostora za sebstvo?

7.2.Vrednovanje neplaćenog rada

Neplaćeni rad je neregistriran i nezabilježen u službenim statistikama koje se odnose na ekonomske sektore te time izostavlja radnice/radnike koji nisu kvalificirani unutar ostalih sektora zaposlenja. „Neki autori uključuju neplaćeni rad u svoje definicije „neformalnog sektora“ ili „neformalne ekonomije“ (Swiebel 1999: 4) te ih na taj način treba uključiti unutar domene“ skrivene nezaposlenosti“ (Swiebel 1999.). Teško je odrediti koliko se točno rada u kućanstvu obavi za određeno vrijeme, kolika količina hrane se pripremi ili koliko robe se opere, opegla i posloži, koliko se kvadratnih metara poda kuće opere i slično. Sve aktivnosti neplaćenog rada mogu obavljati za to prethodno kvalificirane radnice/radnici, kuharica/kuhar, čistačica/čistač, dadilja, njegovateljica/negovatelj i slično, koje/koji za taj rad primaju novčanu naknadu. Usprkos tome, ostaje nejasno kako precizno odrediti koliki iznos, za svoj rad, trenutno neplaćen, zaslužuju osobe koja ga obavljaju. Swibel određuje „input“ i „output“ metode koje koristi kao alate za vrednovanje neplaćenog rada. *Input* metode se odnosi na radne sate neplaćene radne aktivnosti dodjeljujući mu cijenu prema stopi plaće istih aktivnosti na tržištu rada. *Output* metoda mjeri vrijednost neplaćenog rada dodjeljujući cijenu količini proizvedene robe i usluge. (Swiebel 1999.)

Bez obzira na sve izazove i obaveze neplaćenog rada, on se i dalje shvaća kao *nevidljiv posao*, kako Šikić-Mićanović navodi, u kojem ne postoji mogućnost napredovanja, svojevrsnih nagrada ili promocija kao potvrda dobro i efikasno obavljenog rada. S obzirom na prethodno spomenuto, uloga neplaćenog rada shvaća se kao nevažeca i beznačajna (Šikić-Mićanović 2000.), dok je takav rad u stvarnosti izrazito produktivan rad. Neplaćeni rad predstavlja rad za dobrobit cijele obitelji. Problematično jest shvaćanje tog rada kao sastavnog djela ženine uloge, čišćenje i rađanje djece, „obiteljski rodni režim temelji se na proizvodnji kućanstva kao glavnoj strukturi i mjestu radne aktivnosti žena i izrabljivanja njezine radne snage i spolnosti te na isključivanju žena iz javnosti. Javni rodni režim se ne temelji na isključivanju žena iz javnosti, već na odvajanju i podređivanju žena u unutar struktura plaćenog rada i države, kao i unutar kulture, spolnosti i nasilja“ (Walby 2005: 6). Sagledano iz patrijarhalnog društva, postavlja se pitanje gubi li žena svoje poželjne karakteristike supruge i majke ako iskaže ambiciju, samopouzdanje, kompetentnost i želju za napredovanjem u karijeri. Marphatia i Moussie navode kako ova

problematika postaje borba za "rodnu pravdu" ne samo zato što su zadatci i žene koji ih obavljaju podcijenjene, već dovode do ograničenja osobnog rasta i profesionalnog razvoja (Marphatia, Moussie 2013.). Susretanje s mnogim nemogućnostima, barijerama i odbijanjem može rezultirati demotivacijom. Statistički gledano, udio žena na tržištu rada se povećava, kao i pristup radnim mjestima koja su im do nedavno bila onemogućena. Iako odnos tržišta rada i žena, sadržava mnoštvo problema, od kojih su neki spomenuti u prethodim poglavljima, vidljiv je jasan interes za sudjelovanjem u javnoj sferi, izlaskom iz privatne sfere i ograničavajućih rodnih uloga „Betty Friedan prepoznala je "problem bez imena" kao nezadovoljstvo što su ga žene osjećale zbog toga što su ograničene na kuću i podređene kao kućanice" (hooks 2004: 56).

Ponovo bih se osvrnula na Rankino predstavljanje u video prilogu; sve što je nabrojala, sve uloge koje je navela, uloge su s kojima se žene susreću prilikom neplaćenog rada. Ranka je navela niz aktivnosti koje svakodnevno obavlja bez striktno određenog radno vremena i primanje novčane naknade za obavljeni rad. Navela je zanimanja koja "nose" određenu težinu i svrstavaju se pod plaćeni posao i priznata su kao takva, što možemo povezati sa Swiebelovom *input* metodom. S obzirom na to da nije plaćen, rad u kućanstvu povezan s brigom i njegom djece i starijih ne prepoznaje se kao rad, a one/oni koje/koji ga obavljaju ne poimajuse kao radnice/radnici (Šikić-Mićanović 2000.). Upravo ta karakteristika, neplaćenost, umanjuje njegovu vrijednost iako u suštini to jest rad u punom smislu značenja te riječi koji iziskuje vještine i vrijeme potrebno za njegovo obavljanje. Hanna Arendt je rekla „sama nadnica je znak ropstva“ (Arendt 1991: 77), ali kako objasniti ne primanje nadnice za obavljen rad? Problem nastaje i u procjeni naknade za obavljanje tog *neplaćenog rada* te naposljetku primanje mirovine kao potkrijepe za sve godine rada. Zašto ono što nema novčanu vrijednost nije prepoznato kao rad, a potrebno je jednako truda, vremena i angažiranosti?

- „Za mene rad predstavlja osnovu za život jer bez rada ne bismo mogli živjeti. Samo je razlika što moj rad nije plaćen novcem, ali je zato plaćen ljubavlju.“ (Ranka Pačić)

Možemo primijetiti kako Ranka pridaje jednaku važnost plaćenom i neplaćenom radu bez obzira na to što njezin rad nije vrednovan novcem. Svojim odgovorima potkrjepljuje vrijednost neplaćenog rada u vidu emocija i osjećaja koje joj on pruža.

- „Često se sjetim prošlih vremena dok sam radila, posebice dok sretnem bivše učenike jer ipak sam nekad radila ono za što sam se školovala. Ali novac nije najbitniji, kažem da je on nužno zlo bez kojeg ne možemo. Čim se ujutro ustanemo treba nam novac, trebamo ga zaraditi. Ali mnogo je ljepši onaj posao koji se ne naplaćuje, koji ostaje u srcu. Kad vidim svoje prijateljice ponekad se zapitam što sam drugačije mogla napraviti te me to ponekad zaboli. Sad sam tek počela o tome razmišljati. Sad, kad je kasno“ (Ranka Pačić)

Iako nije novčano plaćena za svoj rad, Ranka mu pridaje veliku važnost i osobno ispunjenje koje ono donosi. Kad govori o *ljubavi*, govori o emocijama koje se proporcionalno povezuju uz žene, i u tome vidi vrijednost svog rada. No u daljnjem razgovoru otkriva nedostatke takvog rada kojih u početku nije ni bila svjesna;

- „Kad su žene mlade, život im prođe u odgoju djece, u nekakvoj euforiji, sreća se gleda u malim stvarima. Nikad nisam razmišljala o tome da ja neću imati mirovinu, zaista nikad. Kad su starije žene o tome pričale, one su za mene samo bile stare, nisam to smatrala važnim. Muž mi radi, imat ćemo novaca. Međutim sad kad je došlo vrijeme da je muž u mirovini situacija je drugačija“. (Ranka Pačić)

Ekonomski gledano, neplaćeni rad se ne prepoznaje i ne vrednuje adekvatno s obzirom na karakteristiku da je neplaćen, a ujedno to je rad od velike ekonomske važnosti. Neplaćeni rad ima negativan učinak na ekonomski status žena i povećava rizik od siromaštva u starosti. Mogli smo primijetiti kako opseg neplaćenog rada kojeg žene preuzimaju na sebe otežava usklađivanje neplaćenog i plaćenog rada. Veći rizik od nezaposlenosti, teže zadržavanje posla i povratak na tržište rada nakon izbivanja, izlažu žene većem riziku nezaposlenosti i nižim dohodcima, manjom mogućnošću napredovanja i razvoja karijere. Poslovne obaveze prilagođavaju obavezama u kućanstvu i/ili roditeljstvu kao posljedica neravnomjerne raspodjele obaveza neplaćenog rada, „žena u gospodarskom smislu nije nedovoljno iskorišteni resurs, nego naprotiv preiskorišteni resurs i ima kronični nedostatak vremena te je jedna od značajnijih prepreka većoj rodnoj jednakosti na tržištu rada društveno oblikovana dvojna uloga žena, kao majki i kućanica te kao ravnopravnih sudionica na tržištu rada“ (Sikirić 2019: 45 prema Gelo et al., 2010.). Potrebno je uočiti istinsku vrijednost neplaćenog rada, vrijeme potrebno za njegovo obavljanje, količina posla

koja se napravi, preciznije rečeno, izračun *input* i *output* metode, kao i veliko ulaganje i požrtvovnost osobe koja ga obavlja.

Iako Ranka uživa u svom neplaćenom poslu, čitajući njezine odgovore možemo uočiti još poneke nedostatke koje potkrjepljuje kad kaže:

- „Sad postoje javni radovi u Hrvatskoj, što moram pohvaliti jer su omogućili ženama mojih godina da rade ono što vole. Igrom slučaja otvoren je prirodoslovni muzej u Metkoviću te se tu tjedno održavaju radionice za djecu. Te su me pozvali kako bih vodila te radionice, to mi je uljepšalo posljednje dvije godine. Tu sam osjetila onu radost koju sam gubila svih ovih godina. Želim reći da je bitno da ste zadovoljni, u srcu. Nije bitno koliko čovjek *ima*, bitno je da voli to što ima i da uživa u tome.“ (Ranka Pačić)

Promatrajući Rankin primjer, točnije njezino iskustvo, možemo shvatiti i potvrditi nedovoljno vrednovanje i cijenjenje neplaćenog rada koji, bez obzira na unutarnje ispunjenje koje donosi, zahtjeva puno više priznanja. Emocionalni neplaćeni rad je ne cijenjen, nepriznat i neprepoznat, a svatko od nas ima koristi o njega u raznim oblicima.

8. Zaključak

Sudjelovanje na tržištu rada omogućava financijsku i socijalnu neovisnost, stvara mogućnost izbora te vodi ka rodnoj jednakosti. Iako su se žene izborile za uspjeh i bolje pozicije na mnogim mjestima i sferama života, pitanje financijske neovisnosti, uspjeha i napretka još nije doseglo zavidnu razinu jednakosti. Kroz povijest, žene su imale manja osnovna prava, radile su mnogo, ali nisu bile plaćene te su ovisile o muškarcima koji su posjedovali kapital. Borbe za politička prava i borbe za pravo na plaćeni rad otvorile su nove mogućnosti, ali istovremeno i produbile razlike s obzirom na to da su i dalje žene primarno bile zadužene za rad u kućanstvu. Tradicionalno poimanje roda i rodnih uloga te njima pripisana društvena očekivanja, rezultira isključivanjem žena iz društvenog života te ih smješta u područje privatne sfere, dok je muškarac aktivni sudionik na tržištu rada. Veći teret neplaćenog rada uvijek snose žene što ih stavlja u nepovoljniji položaj na tržištu plaćenog rada. Postaju financijski ovisne o muškarcima što rezultira hijerarhijskom podređenošću. Upravo takva inkorporacija roda u rad, održava rodnu nejednakost koja je primjetnija kroz nižu stopu zaposlenosti žena, nižim dohotkom i samom segregacijom zanimanja.

Mogli smo vidjeti kako žene zbog višestrukih obaveza koje se stavljaju pred njih i barijera s kojima se susreću na tržištu rada, nerijetko posežu za honorarnim načinima zapošljavanja koji nude fleksibilnost, ali i nesigurnosti kao i male mogućnosti u napredovanju u poslu (Volarević 2012.). Neproporcionalna raspodjela neplaćenog rada između muškaraca i žena, *stakleni strop*, limiti, tradicionalne podjele rodnih uloga mehanizmi su održavanja rodne nejednakosti. Za njihovo rješenje potrebno je, kako Sikirić navodi, „prepoznati različite uloge i potrebe žena i muškaraca, postojeće rodne nejednakosti te njihove uzroke i posljedice. Tek tada je moguće oblikovati politike i mjere koje će svakom pojedincu omogućiti razvoj njegovih osobnih sposobnosti neovisno o ograničenjima postavljenima rodnim ulogama“ (Sikirić 2019: 93).

Rasprava o ravnopravnosti obuhvaća teret odgovornosti i obaveza za žene na dva radna mjesta, plaćenom i neplaćenom, a neravnopravnost se ne osjeća samo na jednoj sferi. Podjela na tipične muške i ženske poslove je i dalje prisutna duboko među nama. Nejednakosti su nastale kao rezultat različitih kategorija, a neplaćeni rad (s njim i emocionalni rad) potrebno je prestati shvaćati kao rodno obojene poslove. *RADiONA* prikazuje kako je problematiku žene i rada potrebno sagledati iz više perspektiva. Ta ista problematika nije rezultat jednostranog problema, već niza problema koji se sažimaju u jednu veliku problematiku neravnopravnosti. Baš kao što kulturalni studiji putem svoje interdisciplinarnosti, nastoje ukazati da je za sagledavanje

određenih društvenih promjena, događanja i slično, potrebno shvatiti kontekst cijele priče. Na taj način, *RADiONA*, putem iskustva četiriju sugovornica iz različitih sfera zanimanja, tipičnog ženskog zanimanja, tipično muškog zanimanja, žene na rukovodećoj poziciji i domaćice, žene različite dobi, obrazovanja i obiteljskog statusa, ukazuje na važnost cjelokupne problematike rada i žene i sfere u koje ona zadire.

Kao posljedica unaprijed predodređene rodne uloge, žena preuzima veći teret neplaćenog rada što rezultira pasivnijim sudjelovanjem u javnoj sferi i lošijim uvjetima na tržištu rada. Teorijska analiza problematike *neplaćenog rada* koristeći video prilog *RADiONA*, ukazala je na problematičan odnos rada i žene, još uvijek postojeće nejednakosti, diskriminacije i rodnu segregaciju na području plaćenog i neplaćenog rada. Neplaćeni rad, kao takav, potrebno je prepoznati, uvažiti i vrednovati kao važan element tržišne aktivnosti. Ovim diplomskim projektom nastoji se potaknuti raspravu o spomenutim problemima te osvijestiti nužnosti rješavanja istih.

Video prilog završava rečenicom;

- „I ja sam *RADiONA!*“

koju izgovaraju žene, izmjenjujući se jedna za drugom, nastojeći prikazati kako svaka od nas jest dio *RADiONA-e*, sažeta u svim problematikama s kojima se susreće, u svoj brizi i njezi koju pruža prema drugima, ali posebice prema sebi.

9. Popis literature

Adamović, Marijana. 2011. *Žene i društvena moć* Revija za sociologiju (42) (str. 337-346)

Arendt, Hanna. 1991. *Vita activa*. August Cesarec, Zagreb

Bojanić, Sanja. Miloš, Brigita. 2019. *Uvod u studije roda: Od teorije do angažmana* Adriaprint, Rijeka

Adamović, Mirjana. Geiger, Zeman Marija. *Sociologija roda* str. 103-137

Sikirić Ana Marija. *Ekonomija roda* str. 87-103

Borić, Rada. 1988. *Ženski identitet u jeziku* Treća 1:1 (str. 37-44)

Coochburn, Cynthia. 2004. *Prostor između nas. Građenje rodnih i nacionalnih identiteta u konfliktu*. SHURA d.o.o. Opatija

de Beauvoir, Simone. 2016. *Drugi spol*. Naklada Ljevak, Zagreb

Galić, Branka. 2011. *Žene i rad u suvremeneom društvu- značaj „orodnjenog“ rada*. Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, god. 49 br. 1 (str. 25-48)

Galić, Branka. Nikodem, Krunoslav. 2009. „Percepcija rodnih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena“; Izvorni znanstveni rad; Odsjek za sociologiju; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Grdešić, Maša. 2013. *Cosmopolitika. Kulturalni studiji, feminizam i ženski časopis*. Disput d.o.o. za izdavačku djelatnost. Zagreb

Haralambos, M. Holborn, M. 2002. *Sociologija- teme i perspektive*. Golden marketing- tehnička knjiga. Zagreb.

Hall, Stuart. 2006. *Kome treba identitet*. Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija, Disput, Zagreb

Helgesen, Sally. 2010. *Žensko viđenje prava moć zaspolenih žena*. OSTVARENJE Zagreb

hooks, bell. 2004. *Feminizam je za sve: strastvena politika*. Centar za ženske studije Zagreb

Jergovski, Antonija. 2010. *Stakleni strop. Granice u napredovanju žena na radnom mjestu*. Obnovljeni život, vol. 65(3)

Marphatia, Akanksha. Moussie', Rachel. 2013. *A question of gender justice: Exploring the linkages between women's unpaid care work, education, and gender equality*. International Journal of Educational Development

Millett, Kate. 2003. *Sexual Politics*. London: Virago

Sikirić Ana Marija. 2019. *Rodna perspektiva proračunskog procesa*. Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet.

Swiebel, Joke. 1999. *Unpaid work and policy-making towards a broader perspective of work and employment*. DESA Discussion paper no.4

Šikić- Mićanović, Lynette. 2000. *Some conceptualisations and meanings of domestic labor*. Društvo. Istraž. Zagreb, god 10 (2001.), br. 4-5 (str. 731-766)

Volarević, Marija. 2012. *Novi feminizam i kulturna promocija žene-majke-radnice*. Obnovljeni život, vol. 67

Zaharijević, Andriana. 2008. *Kratka istorija spolova šta je feminizam?* U Adriana Zaharijević (prir.) *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, 2., dopunjeno i prerađeno izdanje. Heinrich Boell Stiftung, Beograd

Walby, Sylvia. 2005. *Rodne proebrazbe*. Ženska fonoteka Zagreb

Woolf, Virginia. 2003. *Vlastita soba*. Centar za ženske studije Zagreb

Izvori:

1. Video prilog „RADiONA“
2. <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-class/>
3. http://www.babe.hr/attach/z/zena_majka_radnica.pdf
4. <http://povijest.net/prava-zena-kroz-povijest/> posjećeno 20.12.2019.
5. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2017). Statistička izvješća. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1568_corr.pdf posjećeno 3.1.2020.
6. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15jWRJ8 posjećeno 24.01.2020

